

Oponentský posudek diplomové práce

předložené Evangelické teologické fakultě UK dne 30. 6. 2015 (č. j. 20/15)

Samuel Jezný *Analýza vybraných obsahovo a výrazovo orientovaných oddielov Tóry: Texty Tóry pohľadom sémiotiky Charlesa S. Peircea, Juria M. Lotmana a Umberta Eca*, Praha 2015, 73 stran.

Popis práce:

Předložená diplomová práce si klade za cíl představit sémiotické teorie J. M. Lotmana, Ch. S. Peirce a U. Eca, jež by mohly být podnětné pro starozákonní bádání, následně na základě myšlenek těchto autorů rozřadit vybrané texty Tóry do dvou základních kategorií (texty zaměřené na výraz a texty zaměřené na obsah) a nakonec navrhnout a na příkladu předvést odpovídající, na sémiotice založenou metodu exegeze. Hlavní rozčlenění práce na teoretickou a praktickou část je jasné a zadanému cíli přiměřené. První kapitola nazvaná *Typológia kultúr Jurija Michajloviča Lotmana* přibližuje některé základní Lotmanovy teze, především potřebu minimálně dvou jazyků v mezilidské komunikaci, tvůrčí funkci komunikace (oproti pouhému předávání neměnné informace), funkci textu jako kondenzátoru paměti, koncept autokomunikace a velmi stručně typologii kultur podle komunikačního kanálu, jenž v nich převládá (já – on[a] nebo já – já), a podle toho, zda jsou orientované spíše na texty a výraz či na pravidla a obsah. Druhá kapitola nazvaná *Abdukcija, nadkódovanie a podkódovanie* tvoří jakýsi exkurs přibližující uvedená témata podle Ch. S. Peirce a U. Eca, v jeho závěru se autor vrací k Lotmanově typologii kultur, již nyní v závislosti na Ecovi popisuje v termínech nadkódování a podkódování. V třetí kapitole (*Obsahové a výrazové zameranie textov Tóry*) se autor pokouší klasifikovat některé texty Pentateuchu podle Lotmanovy typologie, u obou typů textů si chce především klást dvě otázky: „ako dokážu oba typy textov (kódování, komunikací) tvoriť identitu Izraelského (*sic*) národa, a ako dokáže tento Izrael skrz svoje texty formulovať autoregulujuce imperatívy“ (str. 36). Poslední, čtvrtá kapitola je věnována vzorové interpretaci Gn 19,1-29. Na základě předchozích úvah formuluje autor čtyři zásady svého přístupu k textům Tóry. Je podle něho třeba 1) „vychádzať z textu v jeho súčasnej podobe“; 2) „vnímať text ako mechanizmus, ktorý dokáže tvoriť nové významy“; 3) „vnímať a klásť dôraz na existenciu dvoch komunikačných kanálov, a tým na samotnú existenciu autokomunikácie, ako aj dialogický charakter textu Tóry“; 4) venovať pozornosť zmenám interpretácie v dejinách a analyzovať jednotlivé (hoci neaktuálne) abdukcije“. Následující exegeze obsahuje překlad Gn 19,1-29, podrobné (a proto v zásadě nic neříkající) členění, porovnání Gn 18 a 19, porovnání Gn 18-19 a Sd 19, přehled jiných výpovědí o Sodomě v Genezi (4.4.1 *Konotácie*) a konečně jednostránkovou kapitolku *Význam*, jež především zdůrazňuje protiklad mezi chováním na jedné straně Abrahama a Lota, na druhé mužů sodomských. Čtenář biblického textu, jenž se považuje za Abrahamova potomka, je veden k nápodobě chování Abrahama a Lota (jejich pohostinnosti), vyvarovat se má chování obyvatel Sodomy (nepohostinnosti). Následně se ovšem připomíná, že v dějinách působení byl hřích sodomských mužů často ztotožňovaný prostě s pohlavním stykem s člověkem stejného pohlaví. Tento výklad autor považuje za důsledek nesprávné „okolnostní selekce“ (o patřičnosti užití tohoto termínu lze pochybovat) a snaží se ukázat její neudržitelnost. V závěrečném zamyšlení autor vyzývá k uplatnění „předpřipravených“ výrazově zaměřených oddílů v církevní praxi, neboť se (v závislosti na Ecovi) domnívá, že i dnešní společnost je „na behaviorálnej úrovni“ orientovaná výrazově.

Seznam použité literatury obsahuje 34 titulů v češtině, slovenštině a angličtině.

Hodnocení věcné:

Ocenění si zaslouží odvaha při volbě tématu práce (autor téma sám navrhl). Hlubší seznámení s klasiky sémiotiky není běžnou součástí studia na ETF UK, takže autor musel do této nelehké oblasti bádání proniknout na vlastní pěst. Také pro svou vzorovou exegezi si vybral text, jenž by mohl jiného odradit svým zatížením bouřlivou ideologickou debatou.

S tezemi představovaných badatelů se autor neseznámil úplně špatně, přesto vzhledem k deklarovaným cílům nelze práci považovat za úplně zdařilou. Základním problémem je už to, jakým konkrétním obsahem je naplněna jinak přiměřená dvojdílná struktura práce, při níž po teoretickém úvodu do sémiotiky má následovat aplikace těchto přístupů při interpretaci starozákonních textů a dokonce navržení nové metody exegeze. Co se však vlastně myslí sémiotikou? Sám Lotman v úvodu knihy *Внутри мыслящих миров* (Moskva 1996)¹ rozlišuje tři aspekty sémiotiky (str. 5-6). Za prvé je sémiotika vědeckým *oborem*, který zkoumá znakovou komunikaci. Za druhé se jedná o *metodu* humanitních věd, již je možno uplatnit v různých oborech ke zkoumání různých skutečností. Třetí aspekt sémiotiky nachází Lotman v psychologickém habitu badatele-sémiotika, jenž ve všem, na co padne jeho zrak, spatřuje znakové uspořádání. Vzhledem k zaměření práce se zdá, že na místě by bylo především představit sémiotiku ve smyslu *metody*, případně nastudovat na konkrétní materiál zaměřené studie Lotmana a jiných sémiotiků, a tak si co nejvíce osvojit sémiotické vidění rozmanitých projevů kultury. V teoretické části diplomové práce je však naopak mnoho místa věnováno sémiotice jakožto vědnímu oboru zkoumajícímu znakovou komunikaci. Tento problematický sklon naznačuje již první věta práce: „Jednou zo základných otázok, ktoré by si mal klásť každý, kto sa venuje exegéze biblických textov, je otázka po možnostiach porozumenia (textu, ďalším ľudom etc.)“. Ve skutečnosti ovšem není nijak evidentní, že pro zkoumání biblických textů je třeba do hloubky zpracovávat jakási prolegomena, v nichž se budeme věnovat obecným mechanismům komunikace, logiky či poznatkům neurověd (čehož se jistě také jednou dočkáme). Autor naštěstí neulpívá pouze u takových témat, jako jsou typy úsudků podle Peirce (dedukce, indukce, abdukce), a těžištěm úvodu je představení Lotmanovy typologie kultur, jež bezpochyby může být pro studium starověkých textů a kultur velmi podnětná. V druhé části práce ovšem autor tuto typologii nevyužívá k souhrnnému popisu izraelské, judské nebo židovské kultury určitého období, ale spíše k výkladu jednotlivých *textů*, jež se navíc ani nesnaží zasadit do historického kontextu. Jelikož ale teoretická část nepředstavila žádnou specifickou metodu, která by umožňovala podrobnou analýzu textů, lze v zásadě teorii uplatnit pouze ke klasifikaci a zběžné charakterizaci textů pomocí uvedené Lotmanovy typologie.

Vybrané koncepty Lotmana, Peirce a Eca jsou většinou představeny věrně a srozumitelně, což je dáno také tím, že autor se velmi těsně drží textů, z nichž zrovna čerpá (mnohé věty jsou na hranici překladu úryvků původních děl). Relativně často se však objevují také tvrzení zavádějící, jindy autor více méně přeloží obecnou formulaci určité teze, její následující vysvětlení však vynechá, takže neznalý čtenář (jemuž by úvod především měl být určen) by původní myšlenky v podstatě neměl šanci porozumět.

- Mnohé nepřesnosti najdeme např. v popisu Lotmanova konceptu autokomunikace. Na začátku výkladu o autokomunikaci autor práce píše (str. 18):

„V prípade ja – ja komunikácie však nemyslíme len na spomenutý prípad, ale aj na situácie, v ktorých je druhé 'ja' funkčne ekvivalentné tretej strane. Základným rozdielom medzi takouto ja – ja a ja –on(a)

¹ S. Jezný pracoval s anglickým prekladom *Universe of the Mind*, ktorý ovšem vyšel o čtyři roky dříve než ruský originál (na druhou stranu je ovšem kniha založena na ruských statích z 60.-80. let). Jelikož z anglické verze mám k dispozici pouze části přístupné na Google Books, budu v posudku odkazovat na stránkování ruského vydání.

komunikáciou je to, že kým v prípade systému ja – on(a) je informácia prenášaná v priestore, v prípade systému ja-ja je naopak prenášaná v čase.“

V predchádzajúcom výklade však žiadny prípad uvádzaný nebol a celá pasáž má téměř opačný význam než odpovedajúci pôvodný text (viz Внутри мыслящих миров, str. 24, v angl. preklade str. 21), kde Lotmanovi ide o to, že autokomunikáciou se v prvej rade *nemyslí* ty prípady, kedy má text mnemotechnickú funkciu, pretože v takových prípadoch prijímač ja vlastne nemá inú funkciu než prijímač on(a) pri komunikácii ja – on(a) a jediný (*nedôležitý*) rozdiel tu vlastne spočíva v tom, že pri normálnej komunikácii ja – on(a) sa sdelenie prenáša v priestore, kdežto u mnemotechnického textu v čase. Za skutočnú autokomunikáciu považuje Lotman prípady, kedy medzi vysielateľom a prijímačom ja *není* časový odstup a komunikácia nemá primárne mnemotechnickú funkciu.

- Obecně lze říci, že komplexní koncept autokomunikace je v práci představen způsobem, který jeho pochopení rozhodně neusnadňuje. To považují za nedostatek, klade-li si práce za úkol představit dané sémiotické koncepty v prostředí, v němž podle autorových předpokladů nejsou známy (srov. str. 9). Na str. 18-19 autor uvádí tuto základní definici autokomunikace: „V [...] případe [autokomunikácii] je správa premennou, nakoľko do komunikačného procesu vstupuje druhý (doplňkový) kód /supplementary code/, pôvodná správa je v prvkoch svojej štruktúry prekódovaná a dostáva charakter novej správy.“ Později (str. 20) čteme, že „medzi správou a sekundárnym kódom vznikne napätie ústiace v reinterpretáciu pôvodného textu. [...] správa prináša aj nové kódy, ktoré ovplyvňujú ďalšie asociácie a tým aj identitu autokomunikujúcej osoby.“ Nezasväcený čtenář si pod druhým kódom sotva něco představí a nejspíš tedy ani nepochopí, proč a jakým způsobem může vznikat napětí mezi *sdělením v nějakém sémantickém jazyce a jiným kódem, jenž je čistě syntagmatický* anebo k tomu alespoň tenduje (a jímž je ve většině Lotmanových případů prostě nějaký rytmus), a jak díky tomuto jinému kódu se určité sémantické prvky textu ocitnou v nové syntagmatické řadě a jejich význam se kvůli těmto novým vztahům obohatí, a zároveň, v důsledku oslabení původní sémantiky prvního kódu, se na text budou snadněji vázat rozmanité další asociace.

- Na str. 21 je kultura zaměřená na kanál ja – ja (ztotožněná následně s kulturou zaměřenou textově a na výraz) charakterizována tím, že její texty obsahují jen omezené množství prvků a kombinačních pravidel, podle nichž je možné tyto prvky uspořádat. Jak se ale pak v tomto ohledu kultura zaměřená na výraz odlišuje od kultury zaměřené na obsah, o níž autor v předchozím odstavci správně tvrdí, že je gramaticky orientovaná (a Lotman ji jinde proto také označuje za kulturu orientovanou na *pravidla*)? U Lotmana samotného se charakteristika určitým množstvím prvků a kombinačních pravidel týká folklóru, tento rys je však právě tím, co je *analogické* přirozeným jazykům, jež v moderní době chápeme především jako prostředky předávání informací. Pro folklór, zvláště např. pohádky, je specifické to, že neměnný není pouze jejich „jazyk“, ale také „obsah“, zatímco v přirozených jazycích omezené prvky a pravidla používáme k vyjadřování neomezeně rozmanitého obsahu (viz Внутри мыслящих миров, str. 43). Lotman tento rys pohádek vysvětluje tím, že postupem času kvůli ztrátě kontaktu s rituálem ztratily svoji původní sémantiku a byly vnímány více jako čistě syntagmatické struktury, tj. jako do jisté míry asémantické kódy. Z tohoto důvodu je pro mě otázkou k diskusi, do jaké míry je oprávněná hned následující (a důležitá) teze práce, že kultura zaměřená na kanál ja – ja „vytvára pre svojich členov spoločný obraz sveta a spoločné sebavedomie či identitu“, když, jak jsme viděli, folklórní (mytické) texty mají tendenci k proměně v kód 2 především tehdy, když se jejich původní sémantika *vyprazdňuje*.

Obecnějším problémem je podle mého názoru zapojení exkurzu o abdukcii do představení Lotmanovy sémiotiky. Na str. 29 je motivováno srovnáním Lotmanovy teze, že texty jsou

schopné vytvářet nové významy, s Peirceovým tvrzením, že všechny nové vědecké koncepty (tj. hypotézy) vznikají díky abdukcím (srov. také str. 51, kde je abdukcce ztotožněna s tvorbou nových významů). Je ovšem velmi sporné, zda Lotmanův a Peirceův přístup jsou takto jednoduše kompatibilní. Abdukcce je podle Peirce metoda usuzování a spadá do logiky vědy, i když ji používáme i v každodenním životě (viz E. Kočí, Abdukcce, in *Encyklopedie lingvistiky*, <http://oltk.upol.cz/encyklopedie/index.php5/Abdukcce>). V Peirceově příkladu s baldachýnem (viz str. 30) jde o *správné porozumění* ne zcela známému kódu (jazyku) pomocí procesu, jenž Eco nazývá nadkódování. Naproti tomu podle Lotmana vznikají *nové významy* při komunikaci díky užití *dvou* jazyků a v tomto procesu hraje zásadní roli také *neporozumění*. Tvůrčí komunikace je procesem překladu, charakteristickými příklady jsou např. překlad básně z jednoho jazyka do druhého nebo převedení literárního uměleckého díla do díla výtvarného.

Konečně lze teoretické části vytknout, že věnuje velmi málo pozornosti Lotmanovu rozlišování obsahově (či na pravidla) a výrazově (textově) zaměřených kultur, jež je poté aplikováno na biblické texty. Název práce naznačuje, že toto rozlišení je pro ni zásadní, ve skutečnosti se však mnohem více věnuje rozlišení komunikace typu já – on(a) a já – já, a následně jen zběžně zmiňuje rozlišení kultur podle preferovaného kanálu, označujíc kulturu preferující komunikaci typu já – on(a) za gramaticky a obsahově zaměřenou a kulturu preferující kanál já – já za orientovanou textově a výrazově. Bohužel se téměř nevysvětluje, v čem podle Lotmana rozdíl mezi výrazově (textově) a obsahově (na pravidla) zaměřenými kulturami spočívá. Tyto kategorie jsou v práci traktovány spíše v souladu s interpretací U. Eco, jenž je – podle mého názoru v určitém rozporu s Lotmanem – vykládá pomocí konceptů podkódování a nadkódování (viz U. Eco, *Teorie sémiotiky*, str. 172-174). K Lotmanovu chápání této typologie by bylo vhodné užít studii O sémiotickém mechanismu kultury (psáno společně s B. A. Uspenským), jež je v češtině dostupná ve sborníku *Exotika: Výbor z prací tartuské školy* (Brno 2003).

Přejdeme nyní k hodnocení exegetické části. V třetí kapitole se práce snaží klasifikovat texty Tóry podle Lotmanovy typologie kultur. Jelikož kapitola chce představit celkový pohled na texty Pentateuchu ve světle nastíněné teorie, nijak zvlášť nevádí, že výkladové poznámky k jednotlivým textům jsou většinou spíše banální. Autorovi se daří formulovat jasnou tezi popisující v hrubých rysech dějiny vzniku textů Pentateuchu. Narativní „mytologické“ texty označuje autor za výrazově orientované a připisuje je ranějšímu období izraelského náboženství a literatury (viz např. str. 45). Od nich jsou pak procesem nadkódování odvozovány texty zaměřené na obsah, k nimž podle autora patří Hospodinova sebeděpředstavení, dějinná kréda a především zákonné oddíly. Pokud tato chronologie není myšlena jako mytická figura, jež je pravdivá i kdyby dějinná skutečnost byla stokrát jiná, bylo by na místě ji uvést alespoň v elementární vztah s bádáním o dějinách utváření Pentateuchu. To je však naopak naprosto ignorováno.

Sporná je ostatně i samotná klasifikace některých textů, při níž došlo k nemístnému zjednodušení Lotmanovy typologie. Otázkou samozřejmě je, zda vůbec lze tuto klasifikaci v Lotmanových intencích provádět, pokud nezohledníme určitý historický kontext, v němž texty měly daným způsobem fungovat. Všechny proudy starověkého judaismu, v nichž Tóra nebo Tenach měli funkci *posvátného Písma*, lze pravděpodobně považovat za kultury do velké míry textově orientované. Funkci referenčního normovaného *textu* (*knihy*) zde potom bude mít Tóra jako celek. Je ovšem představitelné, že různé texty Pentateuchu mohly fungovat různým způsobem v době svého vzniku či v různých fázích formování Tóry. Nehledě na to mi však označení např. *Knihy smlouvy* za text orientovaný na obsah připadá velmi problematické, neboť zákoník tohoto typu má evidentně podobu sumy případů (jež snad mohou být příkladem pro řešení případů podobných; viz k tomu O sémiotickém mechanismu

kultury, str. 45). A dále, jelikož velké části kanonických zákonů, např. příkázání týkající se rituálního jednání kněží v Leviticu, byly pro mnohé členy kulturních formací založených na této sumě textů irelevantní, musely být tyto texty chápány jako kód pro jiné skutečnosti. Na druhou stranu, jak již bylo zmíněno výše, je otázka, do jaké míry je oprávněné automatické označování mytologických textů za výrazově orientované.

V úvodu čtvrté kapitoly autor formuluje čtyři exegetické zásady inspirované dosavadními úvahami. Většina jich je dosti nespécifických, (B, C, D), jedna velmi problematická, pokud má být inspirována Lotmanovou sémiotikou (A). Požadavek „vycházet z textu v jeho současné podobě“, za nímž se skrývá prostě pomnutí historického kontextu, je zcela protikladný odkazu badatele, jenž za jeden z nejdůležitějších výsledků bádání tartuské školy považoval přechod od synchronního popisu kódů k historickému bádání o textech (viz *Sémiotika: výsledky a problémy ve výboru Text a Kultura*, str. 92n). Přijmeme-li Lotmanův základní postulát, že text předchází jazyk (a právě proto je generátorem nových významů), bude každý smysl textu historicky podmíněný.

Modelová exegeze Gn 19, jež tvoří druhou polovinu čtvrté kapitoly, není příliš objevná a nezabývá se nijak do hloubky jednotlivými aspekty oddílu, prokazuje ale, že autor si dobře osvojil určité „sémiotické“ vidění předmětu studia. Díky srovnáním Gn 18; 19 a Sd 19, a srovnáním jednání Abrahama v Gn 18, a Lota a sodomských mužů v Gn 19 se autorovi podařilo popsat systém významotvorných opozic těchto bezpochyby souvisejících textů způsobem, jenž přesvědčivě ukazuje, že často předpokládaná „homosexualita“ sodomských mužů je zcela mimo strukturu těchto vztahů sloužících k hodnocení jednání hlavních aktérů příběhu. Pokud by autor na Gn 19 chtěl v budoucnu pracovat v podobném duchu, bylo by dobré výklad obohatit o pokus o sémiotickou analýzu samotného sexuálního styku zamýšleného sodomskými muži vůči Lotovým hostům. Jedná se zde o sex jakožto fyziologický fenomén, nebo se sex především stává znakem něčeho jiného? Studium pramenů z jiných starověkých kultur by ukázalo, že hranice mezi přijatelným a nepřijatelným sexuálním stykem se mohla řídit jinými kritérii než pohlavím jeho aktérů, např. při sexu dvou mužů mohla mít různý význam „aktivní“ a „pasivní“ role. Inspirací by autorovi mohly být úvahy o případech „homosexuálního“ chování jakožto sémiotickém jednání, jež Lotman rozvíjí na několika místech v *Kultuře a explozi*.

Hodnocení formální stránky práce

Práce je psána dobrým odborným stylem, autor si osvojil příslušnou odbornou terminologii a výklad jeho myšlenek, jakkoliv je někdy považují za problematické, je jasný. Relativně dobré je také ediční zpracování textu – grafická úprava hierarchie nadpisů je střízlivá, odkazy na literaturu v patových poznámkách mají více méně jednotnou podobu (jistou zvláštností v oboru je autorův zvyk nekončit poznámku tečkou). V teoretické části by snad poznámky měly více odrážet, jak blízko se text práce svým spádem i formulacemi drží pramenů, jež shrnuje. Překlepů a chyb není v textu mnoho, ve dvou pasážích je v kvadrátním písmu uveden špatný hebrejský slovesný kořen – na str. 24 je věnován odstavec významu slovesa ידע, uvedeno je však יצא; na str. 49 by mělo být רצה, ne רצה. „Obrázky“ na str. 11, 12 a 19 by snad bylo lépe přeložit a sestavit ve slovenštině, místo aby byly, jak se mi zdá, pouze naskenovány z anglického překladu Lotmanova textu. Jelikož je práce psána slovensky na ETF UK v Praze (a jejím cílem je uvádět sémiotické koncepty do české a slovenské bibliotiky), měly by být uváděny odkazy na české a slovenské překlady sekundární literatury, pokud existují; nevhodné je odkazovat pouze k anglickému textu zvláště tam, kde se beztak jedná o překlad z jiného jazyka. V češtině existuje Lotmanova *Kultura a exploze* (Brno 2013) i Ecova *Teorie sémiotiky* (Brno 2004 a Praha 2009), Jakobsonova *Linguistika a poetika* je součástí výboru z Jakobsonových prací *Poetická funkce* (Jinočany 1995). Pasáž z Tolstého *Anny Kareninové*

bylo možné citovat rovnou slovensky, ne nad čarou nejprve anglicky(!) a v poznámce znovu slovensky.

Závěr

Projekt předkládané diplomové práce je odvážný, zajímavý a ambiciózní, jeho provedení však bohužel nelze hodnotit jako velmi zdařilé. Autor se nicméně více méně dobře seznámil s některými základními koncepty vybraných sémiotiků, celkem srozumitelně je představil a odsud odvozenou typologii dokázal konzistentně uplatnit na vybrané texty Tóry. Ve své modelové exegezi prokazuje, že si osvojil „sémiotické vidění“ předmětu bádání a dokáže je uplatnit v samostatné práci. Jako celek předložená práce vyhovuje požadavkům kladeným na magisterskou diplomovou práci, a doporučuji ji k obhajobě. Při klasifikaci navrhuji vycházet od stupně **dobře (C)**.

V Praze dne 7. září 2015

Jan Rückl